

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Tento text byl přeložen v rámci volitelného semináře **Překlad a analýza odborných lingvistických textů**, který se uskutečnil v zimním semestru 2008 na FF UK.

Vedoucí semináře: Mgr. Jan Chromý

Na překladu se podíleli: Eliška Čmejrková, Kateřina Kozmová, Ema Krejčová, Mgr. Jan Krivan, Mgr. Eva Lehečková, Vít Prokopius, Daniel Šebesta, Michaela Šunová, Tereza Vránová

Finální redakci překladu provedli: Kateřina Kozmová, Michaela Šunová a Mgr. Jan Chromý

Překlad je určen výhradně pro studijní účely.

Veškeré připomínky a komentáře směrujte na adresu jan.chromy@ff.cuni.cz.

Bilingvismus s diglosií a bez diglosie – Diglosie s bilingvismem a bez bilingvismu¹

Joshua A. Fishman

Psychologická literatura věnující se bilingvismu je o tolik rozsáhlejší než její sociologický protějšek, že psychologové často ani s výzkumníky na poli sociologie nenavázali kontakty. V posledním desetiletí se však rozvinula významná sociologická (nebo sociologicky orientovaná) literatura zabývající se bilingvními společenstvími. Cílem tohoto příspěvku je uvést tyto dvě výzkumné linie do vzájemného vztahu, a to tím, že bude sledována interakce jejich dvou hlavních pojmů: bilingvismu (v psychologii) a diglosie (v sociologii).

Diglosie

Od doby, kdy Ferguson (1959) pojem uvedl, uběhlo několik let. Během nich byl termín diglosie nejen široce přijat sociolingvisty a sociology jazyka, ale byl i dále rozšiřován a upravován. Termín byl původně používán ve spojení se společenstvem, která užívá dva jazyky (nebo více jazyků) pro interní (vnitrospolečenskou) komunikaci. Užívání několika oddělených kódů v rámci jednoho společenství (a jejich stabilní udržování spíše než postupné nahrazování) se ukázalo být závislé na tom, že funkce sloužící jednomu kódu jsou odlišné od těch, které přináležejí kódu druhému. Zatímco jedna sada chování, postojů a hodnot podporovala jeden jazyk a byla v něm vyjadřována, jiná sada chování, postojů a hodnot měla tento vztah k jazyku jinému. Obě sady chování, postojů a hodnot byly plně přijímány jako kulturně oprávněné a komplementární (tj. nekofliktní), případně jen málo konfliktní, pokud by vůbec nějaký rozpor mezi nimi byl možný s ohledem na jejich funkční rozlišení. Nejčastěji se rozlišoval na jedné straně vysoký (V) jazyk (užívaný ve spojitosti s náboženstvím, vzděláním a dalšími aspekty vysoké kultury) a na straně

¹ Původně vyšlo v *Journal of Social Issues*, 23:2, s. 29–38. Překlad založen na verzi otištěné v knize *Sociolinguistics – The Essential Readings*. Blackwell 2003, s. 359–366.

druhé nízký (N) jazyk, který se užívá ve spojitosti s každodenním rodinným životem, domovem a prací. Ferguson mluvil o V jako o superponovaném jazyku.²

K této původní koncepci připojili další badatelé několik významných myšlenek. Především Gumperz (1961, 1962, 1964a, 1964b, 1966) je zodpovědný za naše současné povědomí o tom, že diglosie existuje nejen v multilingvních společnostech, která oficiálně rozeznávají několik „jazyků“, ale také ve společnostech, která jsou multilingvni v tom smyslu, že se v nich používají rozličné dialekty, registry nebo funkčně odlišené jazykové variety jakéhokoliv druhu. Gumperz také vykonal velký kus práce tím, že poskytl pojmový aparát, jehož prostřednictvím se badatelé v multilingvních řečových společnostech snaží o rozlišení společenských vzorců, které řídí užití té či oné variety, a to zejména na úrovni interakce malé skupiny. Já jsem se naproti tomu pokusil načrtnout udržování diglosie právě tak jako její rozpad na rovině národa (Fishman 1964, 1965a, 1965c, 1965d, 1965f, 1966a, 1966b) a pokusil jsem se vztáhnout diglosii k souvisejícímu uvažování o složeném a koordinovaném bilingvistu v psychologii (1965e). Tato studie pak uvedené předchozí příspěvky rozšiřuje a integruje.

Pro zjednodušení se zdá být vhodné ukázat možné vztahy mezi bilingvistem a diglosií prostřednictvím tabulky 1.

Tabulka 1: Vztahy diglosie a bilingvistu

		diglosie	
		+	–
bilingvist	+	1. Jak diglosie, tak bilingvist	2. Bilingvist bez diglosie
	–	3. Diglosie bez bilingvistu	4. Ani diglosie, ani bilingvist

Řečová společenství charakterizovaná jak diglosií, tak bilingvistem

První kvadrant v tabulce 1 odkazuje k těm řečovým společenstvím, ve kterých se vyskytuje jak diglosie, tak bilingvist. V některých případech společenství zahrnují celý národ, to však samozřejmě předpokládá velmi rozsáhlý (ne-li všeprostupující) bilingvist.

Příkladem takového typu národa je Paraguay, kde skoro celá populace mluví španělsky a jazykem guaraní (Rubin 1962, 1966). Dříve jednojazyčná venkovská populace přidala španělštinu do svého jazykového repertoáru za účelem mluvení a psaní o vzdělání, náboženství, politice, vysoké kultuře a sociálních rozdílech, nebo – obecněji řečeno – o společenském postavení, zatímco většina městských obyvatel (kteří přišli z venkova do města relativně nedávno) udržují guaraní pro neformální účely a jako znak vzájemné soudržnosti právě v centru španělské urbanizace.³ Dalším příkladem jsou švýcarsko-německé kantony, ve kterých celá populace od školního věku výš střídá spisovnou němčinu (V) a švýcarskou němčinu (N), každý jazyk s jeho pevně stanovenými a vysoce ceněnými funkcemi (Ferguson 1959; Weinreich 1951, 1953).

² [Zde opravujeme zjevný omyl originálního znění – Fishman doslova píše „Ferguson spoke of H and L as superposed languages.“, tedy „Ferguson o V a N mluvil jako o superponovaných jazycích.“ Ferguson však zcela explicitně psal, že superponovaný (snad by bylo možné překládat i jako „nadrážený“) je jazyk V. Pozn. JCh.]

³ Všimněme si, že guaraní není v Paraguaji oficiálním jazykem (tzn. není uznáván a užíván v administrativě, formálním vzdělávání, soudnictví atd.). Není neobvyklé, že takové uznání v diglosním prostředí má pouze varieta V, aniž by ohrožovala přijatost nebo stabilitu variety N uvnitř řečového společenství. Existence jednoho „oficiálního“ jazyka by však neměla odvést badatele od rozpoznání faktu, že v rovině sociální a mezilidské interakce se uplatňuje široký a stabilní bilingvist.

Mnohem více případů koexistence stabilní diglosie a rozšířeného bilingvismu se vyskytuje mimo rovinu národa. Tradiční (před první světovou válkou) východoevropští židovští muži mluvili hebrejsky (V) a jidiš (N). Jejich potomci v této tradici pokračovali, přidávajíc ke svému repertoáru západní jazyk (většinou angličtinu) pro komunikaci *vnitroskupinovou* stejně jako pro komunikaci v oblasti *mezišupinového* kontaktu (Fishman 1965c; Weinreich 1951, 1953, 1962).⁴ Podobný příklad najdeme u mužů z vyšší a vyšší střední třídy po celém arabském světě. Ti používají klasickou (koránskou) a obecnou (egyptskou, syrskou, libanonskou, iráckou atd.) arabštinu a nezřídka také západní jazyk (nejčastěji francouzštinu či angličtinu) pro účely *vnitroskupinové* komunikace vědecké či technologické (Blanc 1964; Ferguson 1959; Nader 1962).

Všechny předchozí příklady měly společnou jednu věc: existenci relativně velkého a komplexního řečového společenství, jehož členové mají k dispozici rejstřík *rozčleněných* [angl. *compartmentalized* - pozn. JCh.] rolí a okamžitou možnost *přístupu* k těmto rolím. Pokud by byl repertoár rolí těchto řečových společenství omezenější, byl by omezenější i jejich repertoár jazykový, což by vedlo k tomu, že samostatné jazyky nebo variety by se staly nadbytečnými. Kromě toho, pokud by role nebyly rozčleněny, tj. pokud by nebyly *udržovány oddělené* prostřednictvím spojitosti s izolovanými (ač komplementárními) hodnotami, doménami užití a každodenními situacemi,⁵ jeden jazyk (nebo varieta) by vytlačil druhý, protože jednotlivé role by se rozostřovaly a postupně splývaly. A konečně, pokud by nebyl možný široký přístup k některým z rozčleněných rolí (a k jazykům nebo jeho varietám), bilingvní populace by byla spíše malou, privilegovanou kastou či třídou (jako tomu většinou bylo nebo je v tradiční Indii či Číně) nežli široce rozšířenou částí obyvatelstva.

Toto zkoumání vede k závěru, že mnoho moderních řečových společenství, která bývají obvykle považována za jednojazyčná, se spíše vyznačují jak diglosií, tak bilingvismem, alespoň pokud jsou jejich různé registry (jazykové variety ve vztahu k funkční specifičnosti; Halliday 1964) nahlíženy jako samostatné variety jazyka ve stejném smyslu jako výše uvedené příklady. Všude, kde existují řečová společenství, jejichž mluvčí vystupují ve velkém množství rolí (a to se stává ve všech případech kromě extrémně vysoké a extrémně nízké vrstvy komplexních společenství); všude, kde přístup k různým rolím je podporován nebo usnadňován vlivnými společenskými institucemi a procesy; a konečně všude, kde jsou role jasně rozlišeny (ve smyslu toho, kdy, kde a kým jsou považovány za náležité), lze o diglosii a bilingvismu říci, že existují. Výhodou přístupu k danému tématu je to, že poskytuje jednotný teoretický rámec pro zkoumání bilingvních řečových společenství a řečových společenství, jejichž jazyková různorodost je realizována pomocí variet, které (ještě) nejsou uznány jako samostatný „jazyk“. Takto tedy můžeme tvrdit, že zatímco národů vyznačujících se diglosií a široce rozšířeným bilingvismem (druhý zmíněný termín rozuměj v jeho obvyklém významu odkazujícím k samostatným jazykům) v moderní době ubývá, národů, pro něž je charakteristická diglosie a různorodý jazykový repertoár, se důsledkem modernizace a rostoucí společenské komplexnosti značně přibýlo. Výše zmíněná teorie, která nám umožňuje tyto jevy pochopit, předpovídat a uvést do vzájemného vztahu, je ve vědách zabývajících se lidským chováním ukázkou záviděníhodné úspornosti.⁶

⁴ Takový vývoj je značně rozdílný oproti tradičnímu východoevropskému židovskému vzoru. Židovští muži, kteří díky své práci pravidelně přicházeli do kontaktu s různými vrstvami nežidovské populace ze společného území, používali jeden nebo více jazyků daného území (které obvykle zahrnovaly také samostatné variety V nebo N, šlo například o ruštinu, němčinu nebo polštinu jakožto V a ukrajinštinu, běloruštinu či baltské jazyky jako estonštinu, lotyštinu či litevštinu jakožto N). Činili tak však takřka výhradně za účelem *mezišupinového* porozumění.

⁵ Rozčlenění rolí (a také domén a situací) vyžaduje opětovné stanovení rolí, domén i situací během každého setkání, při němž je nastoleno zdánlivě nevhodné téma mezi jedinci, kteří mezi sebou obvykle mají určitý vztah, vymezený jejich rolemi. Za takových okolností se následně pozmění jeden či více faktorů (například role nebo téma hovoru), aby zůstaly zachovány kulturní požadavky na patřičnost (gramatickou správnost) chování mezi mluvčími.

⁶ Teorie, která se snaží minimalizovat rozdíl mezi jazyky a varietami, je žádoucí z několika důvodů. Implikuje, že *společenský* konsenzus (spíše než inherentně lingvistická desiderata) se u těchto dvou skupin liší a že svěbytné variety

Diglosie bez bilingvismu

Existují situace, ve kterých indentifikujeme diglosii, zatímco bilingvismus v obecném slova smyslu chybí (třetí kvadrant v tabulce 1). Je to tehdy, jsou-li dvě řečová společenství (nebo více řečových společenství) spojena nábožensky, politicky či ekonomicky do jednotné funkční jednotky, přestože je rozdělují společensko-kulturní odlišnosti. Na úrovni tohoto většího (ne vždy však dobrovolně přijatého) spojení bývají udržovány dva nebo více jazyků, či jejich variety. Avšak jedno (nebo obě) z daných řečových společenství se vyznačuje poměrně nepropustnými hranicemi, takže „lidé zvenčí“ (a to mohou být všichni, kdo se nenarodili v příslušném společenství; jinými slovy větší důraz se klade na status přisouzený než na ten získaný) mají velmi omezený přístup k rolím a jazyku. Zároveň je jazykový repertoár jedné nebo obou skupin omezený specializací rolí.

Příklad takových situací není těžké nalézt (viz mnoho případů popsaných u Klosse, 1966). Před první světovou válkou byli příslušníci evropské smetánky v tomto vztahu se svými krajany. Elita mluvila francouzsky nebo nějakým jiným módním jazykem V pro *vnitroskupinové* účely (v různých dobách a na různých místech to byla dánština, sališťina, provensálština, ruština atd.) a širší vrstvy hovořily jiným, ne nutně příbuzným jazykem pro vlastní vnitroskupinovou komunikaci. Jelikož spolu příslušníci elity a příslušníci širších vrstev nepřicházeli do styku a navzájem spolu neinteragovali, *nevytvořili jednotné řečové společenství* (tj. jejich jazykové repertoáry byly diskontinuitní) a jejich vzájemná komunikace probíhala prostřednictvím překladatelů či tlumočnicků (to je přímý znak *vnitroskupinového* monolingvismu). Protože příslušníci elity i širších vrstev vedli většinou život, v němž byl repertoár rolí extrémně omezený, byl i jejich jazykový repertoár příliš omezený na to, aby umožnil rozvoj širokého společenského bilingvismu. Politicky organizovaná společnost nicméně svázala svými ekonomickými a nacionálně orientovanými zájmy tyto dvě skupiny do „jednotky“, která zahrnuje vyšší a nižší třídu, každou s jazykem odpovídajícím jejím vlastním omezeným zájmům.

Z toho vyplývá, že existence národní diglosie *neznamená* obecně rozšířený bilingvismus mezi venkovskými či nově urbanizovanými skupinami Afričanů (které se vymezují vůči prozápadním elitám), ani mezi nejnižší kastou Hindů a jejich krajany Brahminy, ani mezi nejnižší třídou francouzských Kanaďanů a jejich městskými protějšky z vyšší a vyšší střední třídy atd. Obecně vzato je tento model charakteristický pro ta zřízení, která jsou ekonomicky zaostalá a nepohyblivá, která spojují skupiny, jež jsou umístěny na opačných pólech společnosti, pročež tyto skupiny pracují s výrazně uzavřenými a nesourodými jazykovými repertoáry. Takováto společenství se samozřejmě musí potýkat s jazykovými problémy, když se jejich společenská struktura mění směrem k industrializaci, rozšiřuje se gramotnost, zvyšuje vzdělání, probíhá demokratizace a obecně modernizace. Jelikož taková zřízení jen zřídka vznikají na základě počátečního konsenzu nebo shody, je pravděpodobné, že rozvoj vzdělání a politický a ekonomický vzestup nižších tříd povede k snaze o osamostatnění nebo k požadavkům na zrovnoprávnění jazyka (jazyků) N. Jazyková situace východní Evropy a Indie a jazykové problémy Walesu, Kanady a Belize mají právě takovýto původ.⁷ Podobný vývoj ještě může postihnout moderní africké státy, pokud jejich prozápadní elity zbavené etnické příslušnosti a diglosní jazyková politika nadále nebudou schopny vytvářet bilingvní řečová společenství zahrnující lidové masy v rámci stanovených, etnických arbitrárních, politických hranic.

se mohou stát (a stávají) svébytnými jazyky za předpokladu určité společenské pobídky, stejně jako když byly údajně samostatné jazyky sloučeny v jeden na základě argumentu, že jsou pouze různými varietami téhož jazyka.

⁷ Švýcarsko jako celek *nepatří* k uvedenému typu, protože *není* příkladem nesouvislých a hierarchizovaných řečových společenství se stejným politickým režimem. Švýcarsko tvoří geograficky stratifikovaná řečová společenství pod společným režimem. Až na švýcarsko-německou situaci ve Švýcarsku téměř není sociálně utvářený bilingvismus. Jen kraj Jura, rétorománská oblast a několik málo dalších malých území mají (a měly) nedávnou historii diglosie bez bilingvismu.

Bilingvismus bez diglosie

Nyní se budeme věnovat situacím, v nichž existuje bilingvismus, zatímco diglosie celkově chybí (druhý kvadrant v tabulce 1). Vidíme zde ještě zřetelněji než předtím, že bilingvismus v zásadě charakterizuje jazykové chování jednotlivců, zatímco diglosie charakterizuje jazykovou organizaci na sociokulturní úrovni. Za jakých okolností však bilingvní jedinci s podobným kulturním původem fungují bez výhod správně chápaného a obecně přijímaného společenského konsenzu v tom, který jazyk se má používat ve styku s kterými mluvčími, pro komunikaci o jakých tématech nebo za jakým účelem? Za jakých okolností chybí varietám nebo jazykům náležitě definované nebo (uměle) udržované samostatné funkce? Stručně řečeno: jsou to situace prudkých společenských změn, velkého společenského neklidu, obecně rozšířeného odmítnutí předchozích norem před konsolidací nových.

V kontextu bilingvismu bez diglosie byla provedena řada studií bilingvismu a inteligence nebo bilingvismu a školních výsledků jedince, badatelé si však často nebyli dostatečně vědomi toho, že toto je jen jeden z možných kontextů pro zkoumání bilingvismu. V důsledku toho byla řada domnělých „nevýhod“ bilingvismu nesprávně zobecněna na celý fenomén, místo toho, aby byly vztaženy k nepřítomnosti nebo přítomnosti společenských struktur, které bilingvismus zásadně přesahují (Fishman 1965b, 1968).

Historie industrializace v západním světě (stejně jako v těch částech Afriky a Asie, které prošly industrializací pod „patronátem“ Západu) vypadá tak, že prostředky výroby (kapitál, technické vybavení, organizaci) často zajišťovalo jedno řečové společenství, zatímco produktivní pracovní síla se rekrutovala z jiného. Původně si možná obě řečová společenství zachovávala samostatné struktury diglosie s bilingvismem, případně překlenující diglosii bez bilingvismu. V obou případech překotný nástup industrializace a urbanizace způsobil, že členové řečového společenství, které dodávalo pracovní síly, rychle opustili své tradiční sociální a kulturní vzorce a naučili se jazyk spojený s výrobními prostředky mnohem dřív, než mohli převzít společenské vzorce a výsady, k nimž tento jazyk náležel. Na tuto nerovnováhu jedni reagují tím, že dále zdůrazňují výhody, které nově naučený jazyk spojený se vzděláním a průmyslem přináší, zatímco druzí se snaží tento jazyk nahradit zdokonalenou verzí svého původního „předprůmyslového“ jazyka.

Za takovýchto podmínek často v řečových společenstvích nižší a nižší střední třídy neexistuje ustálená, společností přijatá a udržovaná jazyková diferenciaci. Vykořenění přistěhovalci a jejich děti (jejichž situaci lze jen obtížně politicky řešit) často používají svůj mateřský jazyk a nový jazyk při vnitroskupinové komunikaci a zdánlivě náhodně je střídají (Nahirny a Fishman 1965; Fishman 1965f). Hluboké změny pravidel a hodnot v důsledku současné imigrace a industrializace narušují původně oddělené role domácího, školního a pracovního prostředí, a jazyk užívaný v práci (a ve škole) se začíná používat i doma (podobně jako v případě radikálnějších a lépe organizovaných změn ve společnosti, kdy se domácí jazyk zavádí i do školy a do práce). Tím, jak se ztrácí rozlišení rolí a komplementárnost hodnot pod vlivem cizích vzorů a masivních změn, i jazykový repertoár ztrácí svou členitost. Jazyky a jazykové variety, které byly původně oddělené, se mnohem víc než dřív navzájem ovlivňují po stránce fonetické, lexikální, sémantické i gramatické. Místo dvou (či více) pečlivě odlišených jazyků, každého se svou skupinou učitelů, kněží a spisovatelů, která o něj pečují, může existovat několik variet více či méně navzájem propojených. Postupem času se tyto přechodové variety mohou stát mateřským jazykem a jediným jazykem nové generace. Bilingvismus bez diglosie je tedy zřejmě pouze přechodným stadiem,⁸ jak ve smyslu jazykového repertoáru jednotlivých řečových společenství, tak ve smyslu samotných jazykových variet. Bez oddělených (ale komplementárních) norem, které by stanovily funkční rozlišení jazykových variet,

⁸ Na úrovni jedince to tak být nemusí, protože receptivní bilingvismus může přetrvávat za účelem vnitroskupinové komunikace a kvůli individuálním profesionálním potřebám, aniž by se utvořily přirozené bilingvní řečová společenství.

postupně jeden jazyk nebo jazyková varieta, která má to štěstí, že je spojena s převládající silou ve společnosti, nahradí ty ostatní. Taková pidginizace navíc se vši pravděpodobností nastává, když jsou členové „pracující třídy“ tak dislokováni, že nejsou schopni udržovat nebo rozvíjet vysoce rozčleněné role s omezeným přístupem (v nichž mohou být schopni ochraňovat stabilní varietu mateřského jazyka) a navíc nemohou dostatečně komunikovat s těmi členy „mocné třídy“, kteří mohou působit jako standardní jinojazyčné modely.

Ani diglosie, ani bilingvismus

Pouze o velmi malých, izolovaných a nediferencovaných řečových společenstvích lze říci, že nevykazují ani diglosii, ani bilingvismus. (Gumperz 1962; Fishman 1965d). Při malé diferenciaci a rozčlenění rolí a při časté interakci tváří v tvář mezi všemi členy řečového společenství totiž nemohou být ustanoveny plně diferencované registry a variety. Dalo by se tvrdit, že při soběstačnosti nemusejí být udržovány žádné pravidelné nebo významné kontakty s ostatními řečovými společenstvími. Nicméně o takových skupinách – ať už jsou to tlupy nebo kmeny – je snazší vyslovovat hypotézy než je najít. Všechna společenství mají zřejmě určité obřady či události, ke kterým je přístup omezen, i kdyby jen na základě věku. A tak obsahují všechny lingvistické repertoáry určité výrazy, které jsou určitým členům téhož řečového společenství neznámé, a určité výrazy, které jsou rozdílnými podskupinami mluvčích užívány rozdílně. Navíc i v relativně nediferencovaných společenstvích musí v nějaké formě existovat možnost metaforického přepínání (Blom a Gumperz 1966) pro vyjádření zdůraznění, humoru, satiry nebo kritiky. Konečně, takové faktory jako například exogamie, války, nárůst populace, rozvoj ekonomiky a vnější kontakty vedou k vnitřní rozmanitosti a postupně také k rozmanitosti repertoárové. A takováto rozmanitost je počátkem bilingvismu. Její společenské znormování je známkou diglossie. Čtvrtý kvadrant (tabulka 1) inklinuje k sebelikvidaci.

V současnosti se vynakládá hodně úsilí na sblížení psychologického, lingvistického a sociologického výzkumu bilingvismu. Tomu, kdo studuje bilingvismus – zvláště studuje-li ho v kontextu společenských otázek a společenské změny – může být ku prospěchu, když si je vědom různých možných vztahů mezi individuálním bilingvismem a společenskou diglosií, které jsou objasňovány v tomto článku. Protože se každý bilingvismus odehrává ve společenském kontextu a protože tento kontext zřejmě ovlivňuje manifestace i průvodní jevy bilingvismu, je na badateli, aby při studiu bilingvismu přesně odlišoval specifické jevy od obecnějších jevů, které v této oblasti existují.

Literatura

- BLANCK, HAIM (1964): *Communal dialects of Baghdad*. Cambridge: Harvard University Press.
- BLOM, JAN PETER – GUMPERZ, JOHN J. (1966): *Some social determinants of verbal behavior*. Nepublikovaný příspěvek prezentovaný na výročním setkání Americké sociologické asociace.
- FERGUSON, CHARLES (1959): Diglossia. *Word*, 15, s. 325–340.
- FISHMAN, JOSHUA A. (1964): Language maintenance and language shift as fields of inquiry. *Linguistics*, 9, s. 32–70.
- FISHMAN, JOSHUA A. (1965a): *Yiddish in America*. Bloomington, Ind.: Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore and Linguistics.
- FISHMAN, JOSHUA A. (1965b): Bilingualism, intelligence and language learning. *Modern language journal*, 49, s. 227–237.
- FISHMAN, JOSHUA A. (1965c): *Language loyalty in the United States*. The Hague: Mouton.
- FISHMAN, JOSHUA A. (1965d): Varieties of ethnicity and language consciousness. *Monograph series on languages and linguistics*, 18, s. 69–79.

- FISHMAN, JOSHUA A. (1965e): Who speaks what language to whom and when? *Linguistique*, 2, s. 67–88.
- FISHMAN, JOSHUA A. (1965f): A language maintenance and language shift. The American immigrant case within a general theoretical perspective. *Sociologus*, 16, s. 19–38.
- FISHMAN, JOSHUA A. (1966a): Bilingual sequences at the societal level. *On teaching English to speakers of other languages*, 2, 139–144.
- FISHMAN, JOSHUA A. (1966b): Some contrasts between linguistically homogeneous and linguistically heterogeneous polities. *Sociological inquiry*, 36, s. 146–158.
- FISHMAN, JOSHUA A. (1968): Sociolinguistic perspective on the study of bilingualism. *Linguistics*, 39, s. 21–50.
- GUMPERZ, JOHN J. (1961): Speech variation and the study of Indian civilization. *American anthropologist*, 63, s. 976–988.
- GUMPERZ, JOHN J. (1962): Types of linguistic communities. *Anthropological linguistics*, 4, s. 28–40.
- GUMPERZ, JOHN J. (1964a): Linguistic and social interaction in two communities. *American anthropologist*, 66, s. 137–154.
- GUMPERZ, JOHN J. (1964b): Hindi-Punjabi code-switching in Delhi. In: Morris Halle (ed.), *Proceedings of the International congress of linguists*. The Hague: Mouton.
- GUMPERZ, JOHN J. (1966): On the ethnology of linguistic change. In: William Bright (ed.), *Sociolinguistics*. The Hague: Mouton, s. 27–38.
- HALLIDAY, M. A. K. (1964): The users and uses of language. In: M. A. K. Halliday, A. McIntosh, and P. Stevens, *The linguistic sciences and language teaching*. London: Longmans-Green, s. 75–110.
- KLOSS, HEINZ (1966): Types of multilingual communities, a discussion of ten variables. *Sociological inquiry*, 36, s. 7–17.
- NADER, LAURA (1962): A note on attitudes and the use of language. *Anthropological linguistics*, 4, s. 24–29.
- NAHIRNY, VLADIMIR – FISHMAN, JOSHUA A. (1965): American immigrant groups: ethnic identification and the problem of generations. *Sociological review*, 13, s. 311–326.
- RUBIN, JOAN (1962): Bilingualism in Paraguay. *Anthropological linguistics*, 4, s. 52–58.
- RUBIN, JOAN (1968): *National bilingualism in Paraguay*. The Hague: Mouton.
- WEINREICH, URIEL (1952): *Research problems in bilingualism, with special reference to Switzerland*. Unpublished dissertation. Columbia university.
- WEINREICH, URIEL (1953): *Languages in contact*. New York: Linguistic circle of New York.
- WEINREICH, URIEL (1962): Multilingual dialectology and the new Yiddish atlas. *Anthropological linguistics*, 4, s. 6–22.